

RÓZSÁSSY BARBARA
**„A vers körülvesz,
 mint ezüstös vért”**

„Vallom, hogy van a létben bizonyosság; / bizonyos a Szép, mert szomjúhozzák – / hogy nincs Végtelen, míg Énem a Rész; / hogy vagyok, mert hiányzom Valahonnan, / és leszek, amíg vágy és fájdalom van, / mert nélkülem nincs Beteljesülés.” – Gérecz Attila *Sorsod művészete* című verséből idéztem e sorokat.

Már húsz évvel ezelőtt, mikor költészetével ismerkedtem, szíven ütött ez a világlátás. Ám kamasz fejjel Gérecz Attilában, a forradalom huszoneves hősi halottjában nem a fiatal költőt – a felnőttet láttam. Ars poeticaként tekintettem a hat sorra, s igyekeztem elhinni, az évtizedekkel később induló költő is képes lehet az egyetemes pótolhatatlan részeként tekinteni magára, s hogy a nagybetűs Szépség (vagyis a költészet) nem pusztán kimondott szó, hanem örök érték, amely az ember, az emberiség számára mindig mérvadó lesz, követendő példa, útmutatás. Csak sok évvel később jöttem rá, hogy érettsége, kiforrott hangja 27 megélt életévének fényében milyen megdöbbentő, s versének címe, beteljesülve, mennyire igaz. Mára tudom: rövid költői pályájának intenzitása páratlan. Hiszen legtöbbszörünknek nemhogy huszonevesként, de egész életében nem adatik meg a *sors valódi művészetének* kiteljesedése: a tisztánlátás képessége. A XXI. század irodalmának alkotóit és befogadóit, a költészet maradék barátait Gérecz Attila öröksége megtanítja e tisztánlátásból fakadó legfontosabbra: a hűségre. Miként lehet és kell hogy legyen az ember hű önmagához, azaz legszebb, legigazabb valójához, a vershez. Ő, az egykori politikai elítélt, aki a börtönben, a füveskertiek között kezdett verset írni, megértette, tudta, hogy a költészet maga a szabadságért vívott harc.

Gérecz Attila számára, aki közel hat évet töltött az ÁVH politikai börtöneiben 1950 decembere és 1956 októbere között, a minden körülmények közti költői-emberi szabadságra való törekvés morális kötelességet jelentett. Mire október 31-én a forradalom kiszabadította, háta mögött volt már egy sikeres szökés Vácról (1954. július 18.). A szökés három és fél év börtön után: emberfeletti teljesítmény, még akkor is,

ha egykori válogatott öttusázó vitte véghez, kivételesen jó fizikai adottságokkal. Gérecz az áradó Duna hideg vizébe vetve magát, elnehezülő cipőben, ruhában, jobbra víz alatt úszva jut el a partig, majd nyakában üldözőivel menekül Pestre. Ám hiába keresi fel segítséget remélve egykori barátait – gyáván kiszolgáltatják a hatalomnak; elfogják, s büntetése további három év szigorított börtönrel tetéződik.

Ha semmi más nem maradt volna az utókorra életművéből, csupán *Töredék* című monumentális költeménye, melyben szökésének körülményeit részletezi, az olvasó akkor is sokat tudna sorsáról és sorsával szorosban egybefonódó költészetének lényegéről. Látunk kell, hogy amint az általa ismert és megtapasztaltat, az őt körülvevő külső és a benne lezajló belső folyamatok *töredékeit* versében egységes, szinte elbeszélő, mégis lírai egésszé formálja, az a költői szintézis csúcsteljesítménye, melyben a Gérecz által teremtett versvilág legkülönbözőbb motívumait fedezhetjük fel. Ilyen az ábrázolásmód meghökkenítő plasztikussága, ami által nemcsak a külső körülmények, az adott szituáció, de a lélektani helyzet is kézzelfoghatóvá válik, mint a *Töredék* kezdősoraiban: „Az ablakok közét a hullám / ingatja zöld falakra szét, / amint a lámpák fénye hullt rám. / Emeletes bitón a szél / harangjátéka ez a hullán, / ha kongva oldalához ér.”

Tárgyilagos hidegvérűségének köszönhetően a hullám-hullt rám rímpár lágyságára borzongató erővel üt a harmadik összecsengés (hullán). Íme a nagyszabású szintézisben a mikro-szintetizálás: lágy és kemény ellentétének egyesüléséből születik a mindketőnél magasabb rendű költészet.

E versvilág elidegeníthetetlen része ugyanakkor az a megrendítő őszinteség, kitárulkozás, amely olykor a legextrémebb helyzetekben teremt váratlan fordulatokat, ahogy a szabadság óráit, a pesti bujkálás rövidre szabott idejét megelevenítő szakasz egyik részlete: „Az út a térnél kettéválik. / Kisgyermek fogócskát játszva. / Fölöttünk rózsás arcocskáik / legyezgeti néhány akácfa. / Furcsa. De úgy tűnt, hogy halálig / valami honvágyam lesz Vácra.”

A kép egyszerű, már-már idilli lenne, ha nem ismernénk a körülményeket. Ha nem lenne olyan szívszorító a különös honvágy kifejeződése. Úgy hiszem, e megfogalmazás lelki mozgatórugója kettős. Egyrészt tény, hogy a költemény az ismételt letartóztatás után, a márianosztrai szigorított börtönben született. Nyilván az ottani (Váchoz képest még embertelenebb)

körülmények is hatást gyakorolhattak – bárha csak tudat alatt – a költői gondolkodásra. A vágyódás egyfelől jelenti tehát a visszatérés kívánságát a lehető legrosszabból a kevésbé rosszba.

Az érem másik oldala még ennél is sötétebb. Az elfogás, a lebuktatás előtti pillanatokat éljük, amikor a költőn apránként úrrá lesz a szörnyű felismerés: egykori barátai elárulták. E romlott, képmutatással teli világból, ahol ember embernek farkasa, visszavágyik a valódi társak, a füveskertiek közé, akik mellett a költészet útjára lépett, akik a legsötétebb napokban is szeretettel vették körül, s akik szeme előtt és legnagyobb csodálatára ért alkotóvá. Amint Gérecz, úgy költőtársai is pontosan tudták: első verse sokkal több egy induló zsenijénél. Egyetlen percig nem volt kérdés, hogy egy addig rejtekező géniusz születésének lehetnek tanúi, akinek költészete őserővel, az érintetlenek tisztaságával tör fel. „Zendülj meg lélek, most, most zendülj meg újra! / Kripták pattannak szét s mennyboltna markol / a csillagsebző fák könyörgő ujjá, / a Föld vajúdott s szenvedést szült alkonyatkor, / torz hullák víg, élőkfeletti torra gyűlnek, / lélek! csodás harang! most, most zendülj meg!” – írta Béni Géza 1954-ben Vácott, „Zárkatársi üdvözlétül Attila első verse után”, nem csupán a költőtársi biztatás, de a tisztelet, az elismerés hangján.

Ugyanekkor és ugyanitt születik Szathmáry György *A vándormadár négyszer visszafordul* című verse, melyben füveskerti társaitól búcsúzik, közülük egyedül Géreczet említve név szerint. Miként a költő születéséről, kegyetlen haláláról sem hallgathattak barátai; Tóth Bálint *Siratója*, Tollas Tibor *Beszélője*, Kárpáti Kamil több verse idézi a későbbiekben a társat. Kárpáti már egy évvel később, 1957-ben, az elhallgattatás legsötétebb időszakában megírja *Sírbeszédét Gérecz Attila fölött*. Az épp tömörségében nagyszabású nyolcsoros precíz szimbóluma Gérecz rövid életének, s őt túlélő, halálán fölülelmedő költészetének: „Az élet tűfokán / tevéalója fönnakadt. / Kigyúlva így a magoson / törbe csalt vérevő vadat. // Üveghegy élein / siklott ő, fürge hal. / Szétszaggatta az üveg-él? / Most mind a száz énje dal.” Tóth Bálint 1969-ben született *Siratójának* záró sorait olvasva világos, milyen elidegeníthetetlen részükké vált a Géreczcel kötött barátság: „már úgy szállsz és nössz az időkben / egyre élesedő körvonalakkal a fényben, hogy nem változhatsz, / lobogásod egyre nagyobb lesz s mind tisztább. / Nem vagy már, mégis a szép és könnyű halálnak példáját mutatod / és én, ki siratlak,

majd hadd emeljem / arcodnak mosolyát pajzsul a rettenet ellen.” Láthatjuk tehát, a társra találás mennyire *valóságos* volt a füveskertiek között. Testvériségük, szövetségük a költészetben nem jelkép csupán, hanem igazi kötelék, amely szabadulás utáni életüket és alkotásaikat is át- meg átszövi. Gérecz erre döbrent rá, mikor a lopott szabadságból visszavágyott közéjük, miként azt is megértette, hogy a költő „száz énjének” legfontosabb feladata az „ismerd meg önmagad” igéjének magáévá tétele: emberi arcának felvállalása, minden gyötrelmével, esendőségével együtt. Versvilága e harmadik motívum – az emberi – által teljesedik mindnyájunk számára örök érvényűvé. – „Ha test volna csak, megmaradnék. / Mi lehet még, ami örök? / Az Istenből, ha bennem van még, / megcsúfolt az s leköpdösött. / Így épült, Margit, hajlék / a Szépségnek csípőd fölött. // Az győzhet csak az utolsó hajrán, / aki a sorsánál nagyobb. / Ki ő nekem? Attila kardján / tán az a vérfoltot hagyott / szelíd üsző... De Isten balján / mit ér, ha géniusz vagyok?...”

Elképzelhető, hogy a *Töredék* egyes versszakasza-it megszakító prózabetéteket Gérecz később szerette volna jobban kidolgozni. Tudjuk, tragikus sorsa ezt nem tette lehetővé. Akármilyen legyen az igazság, a költeményt olvasva nincs hiányérzetünk. Prózarészei inkább specifikusságát erősítik, miközben költői erejéből mit sem vesznek el. Mint ahogy az is világos, Gérecz életműve – összesen huszonnégy verse (melyek között találunk néhány sorost épp úgy, mint sokoldalú költeményt) és bő tucatnyi műfordítása – kerek egészet alkot. Gérecz Attila esetében reménytelenül fölösleges azt elemeznünk, mi lett volna, ha sorsa másként alakul. Életművének csonkaságát legfeljebb az utókor maláriás képzelete vizionálja. Akit efféle látomás gyötör, nem látja a fától az erdőt, nem veszi észre az alapvetést, miszerint: Gérecz egész költészetének *összefoglaló jellege van*.

Különös varázslat ez. Nemcsak azt szükséges észrevennünk, hogy versvilága elemeiből, költeményeiből miként kerekedik ki olvasója szeme előtt az egész teljessége, de fel kell figyelni a részletekre (az egyes versekre), mint az *egyetemesség hordozóira*. Egyik mesteri példája ennek *Örök arcunk* című költeménye, mely Márianosztrán született 1956-ban. „Ha zárkám festeni kéne, a kép zord / lenne. A táj, faláról mint sötét / keretben kép, úgy lóg, de néha szép zöld / lángjaival fűrtös főt hajt föléd. / Az ajtó komor szimbólum. Úgy képzeld, / mint végtelennek véges

küszöbét... / S a közepén, keresztbetett lábakkal / Kamil ül, mint szokott, szemben a nappal. // Remekmű, de mit csak úgy hevenyészett / az Isten lágy agyagból – gondolom –, / s most a fájdalommal lesz az enyészet / drágább, a végtelennel oly rokon / arcon, mint évszázados repedések / ifjú-mosolyú Buddha szobrokon. / Ül, mint kit a Sátán el sohasem nyer. / Ha élni kell, ily halálos az ember.”

Varázslat, semmi kétség: mint különös angyali üdvözlés, úgy érkezik a cellafalak közé a napfény, hogy helyzetképünk univerzálissá táguljon általa. A konkrétumok felsorakoztatása, a zárka aprólékos leírása nyomán felerősödik a sötétség és a fény kontrasztja, s a költő és zárkatárs, akivel Gérecz Máriaosztrán újra összehozta a sors, már úgy jelenik meg szemünk előtt, mint nem e világból való jelenés. – Kárpáti Kamil és Gérecz Attila barátságának egyik legcsodálatosabb lenyomata e kegyelmi állapotban született néhány sor, ahol a költő maga is elmerül, tapinthatóan lebeg saját versében, olyannyira, hogy a következő szakaszban szinte érezzük, mint rántja vissza gondolatait a ráció rideg valóságának talajára: „Ha élni kell, s az ember még halálos / angyalarcával egyszer visszaint. / Művészetünk, az egyetemi város / – amit fölépítettünk, a gyáraink, / s vén földünk vert, rancos arca, hová most / rozs-szűz hegén gyümölcsös árnya int / – lesz örök arcunk, s pár sosemhalott dal. / Más mi lehet itt még a magyarokkal? // Oly meztelenek és szálnalmat keltők. / Takarnók őket, meg ne fagyjanak. / Zúzos lelkem óvna, mint téli szellők / belehelik a gyöngye gallyakat. / Ha tél jönne és férgesét leszelnők, / talán, ha fáj is – nem maradna mag. / Szikrázson hát lelkünkkel zúzmarásan, / csak századok szívébe fagyva lássam!”

Gérecz legalább annyira intellektuális, mint ösztönös költő. *Örök arcunk*, az embert túlélő művészet víziójának megfogalmazása megdöbbentő érettségre vall. Első verse (*Így bocskorosán* – Vác, 1954. május) születése óta csupán jó két év telt el, s már pontosan tudja, nincs idő körbejárni a költészet határait, nincs idő félgözzel ismerkedni vele; arra van szükség, meghozza azonnal, hogy körbekerítse, mi több, körülbástyázza magát versével. – *Az öröklétre rendezkedik be*. A költészetet, s benne saját költészetét a maga komplexitásában látja, olyan nagyszabású egésznek, amihez az embernek muszáj felnőnie, bármilyen körülmények között, mert nincs egyéb esélye a megmaradásra. „Sötétedik. Az alkony már szemünkre / gyújtogatja vöröslő méceit. / A felhő, mintha hegy-

keresztben függne / (ember nincs is, csak szenvedése itt), / sebet tajtékos oldalába ütve / ha esti fény megváltó kése nyit. / Majd szétcsorog a vér, vádnál sötétebben, / s én megmosom arcom s kezeim a sebben. // Kihűl a Szépség, homlokára alszik, / s majd bűnjelül hordja, ki nincs miért / lemeztelenítse az emberarcig. / A vers körülvesz, mint ezüstös vért. / Csak néha hagyjuk el, kemény a harc itt, / és elveszik, ki harcán győzni vélt. / Mind árad a vér, a kín, mint a tenger, / s föllebeg hátán a könnyebb: az ember.”

1956-ot írunk, amikor Gérecz pontot tesz az *Örök arcunk* végére. Bő száz év telt el azóta, hogy Vörösmarty Mihály így kezdte versét: „Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég.” – Mindnyájan ismerjük az *Előszó* folytatását, tudjuk, mint elevenedik meg benne ’48 forradalma, a szabadságért vívott harc felemelkedése és bukása, s az azt követő kiábrándultság; mint lényegül át a történelem egy darabja apokaliptikus látomássá. Gérecz esetében persze nem lehet szó a forradalom utóérzetéről – inkább előérzet ez, hiszen a kapukon dörömböl 1956 ősze. Ám kétségtelen: a nagy előd kezét nyújtotta a vers születésének idején.

Természetesen a kéznyújtás önmagában nem elég, a bravúr az, ahogy Gérecz megragadja a baráti jobbot. Emeljük ki a költemények utolsó két sorát. A Vörösmarty-vers végkicsengése felszólításba rejtett kérdés: „Kérdjétek akkor ezt a vén kacért, / Hová tevő boldogtalan fiait?”, míg a Gérecz-vers a megállapításhoz jut el: „Mind árad a vér, a kín, mint a tenger, / s föllebeg hátán a könnyebb: az ember” – a lényeg azonban ugyanaz. A „boldogtalan fiak” s a „könnyebb ember” gondolatisága egy töről fakad: a zsarnokságnak kiszolgáltatott csak művészete által mentheti meg önmagát. Még akkor is igaz ez, ha ez előbbi vers tele van megtört csalódottsággal, az utóbbi pedig mindenképpen ellenére: hittől és jövőbe tekintéssel. Amit Vörösmarty költeményének végén „a hajfodrász, a tavasz” képével láttat, ki „Jókedvet és ifjúságot hazud” (vagyis virágba borulása csupán a felszín, a látszat), azt Gérecz így fogalmazza meg: „A vers körülvesz, mint ezüstös vért. / Csak néha hagyjuk el, kemény a harc itt, / és elveszik ki harcán győzni vélt.” Vagyis a vélt győzelem – éppúgy, mint a tavasz képzete – még nem visz el a célig. Mindketten tudták, hogy a költő, aki végig akarja járni útját, „ezüstös vértjét” soha nem veheti le igazán. Elidegeníthetetlen része, meg kell tanulnia élni benne.

Gérecz Attilát, a költőt, és Gérecz Attilát, a forradalmárt nem lehet szétválasztani. Sorsának művészete:

kettős szimbólum – a forradalom költészete és a költészet forradalma. Éppen ezért most, amikor a demokrácia harmadik évtizedét tapossuk, s hatvan év telt el halála óta, hatvan év 1956 forradalmának vérbe fojtása óta, világosan kell látnunk, hogy a megtalált szabadság nem a felejtés, s nem is csupán az emlékezés ideje. A megemlékezés egyszeri gesztusaival még nem tettünk eleget feladatunknak. – Hosszú lesz az út addig, amíg a diktatúra szellemei végképp eltűnnek az életünkől. Ám a szabadság költészete szellemiségének közkinccsé tételével nem várhatunk.

A közkinccsé tétel persze frázis csupán. Nem a föld mélyéből előásott, leporolt leletről van szó, melyet múzeumban jártunkban-keltünkben csodálhatunk.

A közkinccs annak felismerése, hogy nemcsak az eredeti tehetség csodálatából fakadó öröm, de értékéhez fűződő érdekeink is közösek. Mert szükségünk van rá. Mert fényének gazdagságával bevilágít homállyal teli szobánkba, bevilágít társtalanságunkba, s abból kiemelve újra egyé tesz minket, együttgondolkodókká.

Bizony csodálatos, hogy a hatvan éve halott költő egykori cellájának sötétsége miként szublimálódik verse által ránk vetülő világosságá. Ezt kell megértenünk és megélnünk. – Ahogy a Gérecz-verssor mondja: „Az győzhet csak az utolsó hajrán, aki a soránál nagyobb”. Ő már győzött, most rajtunk a sor, hogy felnőjünk hozzá.

GÉRECS ATTILA

Örök arcunk

Ha zárkám festeni kéne, a kép zord lenne. A táj faláról, mint sötét keretben kép, úgy lóg, de néha szép zöld lángjaival fűrtös főt hajt föléd. Az ajtó komor szimbólum. Úgy képzeld, mint végtelennel véges küszöbét... S a közepén, keresztbetett lábakkal Kamil ül, mint szokott, szemben a nappal.

Remekmű, de mit csak úgy hevenyészett az Isten lágy agyagból – gondolom –, s most a fájdalommal lesz az enyészet drágább a végtelennel oly rokon arcon, mint évszázados repedések ifjú mosolyú Buddha szobrokon. Ül, mint kit a Sátán el sohasem nyer. Ha élni kell, ily halálos az ember.

Ha élni kell, s az ember még halálos angyalarcával egyszer visszaint. Művészetünk, az egyetemi város – amit fölépítünk –, a gyáraink s vén földünk vert, ráncos arca, hová rozs-szíjak hegén gyümölcsös árnya int, – lesz örök arcunk, s pár sosemhalott dal. Más mi lehet itt még a magyarokkal?

Oly meztelenek és szánszalmat keltők. Takarnók őket, meg ne fagyjanak. Zúzos lelkem óvna, mint téli szellők belehelik a gyöngye gallyakat. Ha tél jönne és fergesét leszelnők, talán, ha fáj is, nem maradna mag. Szikrázzon hát lelkünkkel zúzmarásan, csak századok szívébe fagyva lássam!

Sötétedik. Az alkony már szemünkre gyújtogatja vöröslő méceit. A felhő, mintha hegykeresztben függne (ember nincs is, csak szenvedése itt), sebet tajtékos oldalába ütve az esti fény megváltó kése nyit. Majd szétcsorog a vér, vádnál sötétebben, s én megmosom arcom s kezeim a sebben.

Kihül a Szépség, homlokára alszik s majd bűnjelül hordja, ki nincs miért lemeztelenítse az ember-arcig. A vers körülvesz, mint ezüstös vért. Csak néha hagyjuk el, kemény a harc itt, és elveszik, ki harcán győzni vélt. Mint árad a vér, a kín, mint a tenger, s föllebeg hátán a könnyebb: az ember.

(Márianosztra, 1955)